

- ²⁸ Комуністична партія України в резолюціях...— Т. 1.— С. 346.
²⁹ Троцький Л. Д. О наших новых задачах.— М.— Л., 1926.— С. 19.
³⁰ «Правда».— 1925.— 6 березня.
³¹ Бухарин Н. И. Избранные произведения.— М., 1988.— С. 142.
³² Новая обстановка и задачи партии. Доклад о работе ЦК РКП(б) на XIV Московской губпартконференции А. И. Рыкова. Прения по докладу.— М.— Л., 1926.— С. 90.
³³ КИРС в резолюциях...— Т. 3.— С. 407, 408.
³⁴ Кульчицький С. В. Ціна «великого перелому».— С. 34.
³⁵ Сталін Й. В. Твори.— Т. 10.— С. 219, 223.

В. О. Горбик (Київ), П. І. Скрипник (Київ)

До питання про районування України *

Особливістю етнічного складу населення України є те, що воно має досить строкатий національний склад. За етнолінгвістичною класифікацією, крім українців, які становлять близько 75 % всього населення України, на її території живуть росіяни, білоруси, а також євреї, які говорять голівним чином російською і українською мовами, поляки, чехи, словаки, болгари. З інших етнічних груп найчисленніші — романи (молдавани, румуни), греки, представники фінно-угорської (угорці, естонці) та тюркської (татари, гагаузи) мовних сімей. За даними перепису 1979 р., в Україні налічувалося 73,6 % українців, 21,1 % росіян, 1,3 % євреїв, 0,8 % білорусів, 0,6 % молдаван, по 0,5 % поляків, болгар, 1,6 % представників інших національностей⁴³. Причому в окремих місцевостях в етнічному плані картина різна. Так, наприклад, у Донецькій області українці становлять лише половину міського населення, а в інших — понад 70 %, в Черкаській — 83 %. Щодо сільського населення, то в більшості областей питома вага українців значно вища. В окремих областях вона сягає 95—98 %. Росіяни (близько 21 млн. чоловік) становлять найбільшу після українців етнічну групу населення України. Найбільше їх в містах. В сільській місцевості російське населення живе переважно в Луганській, Харківській, Запорізькій, Донецькій областях, в Автономній Республіці Крим. Євреї (634 тис. чоловік) і білоруси (406 тис. чоловік) живуть здебільшого в містах, молдавани (близько 294 тис. чоловік) — у селах Чернівецької, Одеської, Кіровоградської та Миколаївської областей; поляки (258 тис. чоловік) — в Житомирській, Львівській, Тернопільській та Хмельницькій областях. В Одеській та Запорізькій областях налічується 238 тис. болгар; 122 тис. румунів — в Чернівецькій, 104 тис. греків і 91 тис. татар — у Донецькій, а також в Криму⁴⁴.

Важливе значення для історико-краєзнавчих досліджень має також політичний розвиток України. Справа полягає не лише в її сучасних кордонах, на основі яких здійснюється комплексне дослідження України. Йдеться про вивчення політичного розвитку України в її недалекому, а також віддаленому минулому, коли окремі її частини перебували в складі інших державних утворень (Росії, Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, СРСР), що не могло не позначитися на багатьох рисах господарсько-побутової діяльності різних етнічних груп населення, суспільної свідомості тощо. Причому справа не лише в традиційному протиставленні західних (Північна Буковина, Східна Галичина, Закарпаття), які тривалий час перебували в складі Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, іншим областям України, що були в складі Російської імперії. Грунтовне вивчення політичних відносин дає можливість побачити досить суттєві відмінності всередині вказаних груп областей, що іс-

торично склалися. Не можна, наприклад, не звернути увагу на такий момент: Північна Буковина, перебуваючи тривалий час в складі Австро-Угорщини (як Східна Галичина і Закарпаття), в дорадянський час мала найкращі умови національно-культурного розвитку порівняно з іншими історичними областями України. На це звертали увагу представники демократичного напрямку у визвольному русі України кінця XIX — початку XX ст., зокрема І. Франко і Леся Українка. В той же час відомий історик української діаспори І. Лисяк-Рудницький, досліджуючи розвиток національного і суспільного руху в Україні, вбачав особливості його розвитку в окремих історичних областях України, які перебували в складі Російської імперії. Він, зокрема, відзначав її позитивну роль у відродженні української культури в Слобідській Україні (Слобожанщині). Вбачав також істотні відмінності у соціально-економічному розвитку Лівобережної України (Гетьманщини) і Правобережної України в дорадянський час. «Правобережжя,— відзначав І. Лисяк-Рудницький,— було політично й господарськи зв'язане з Польщею, тоді як Гетьманщина і Слобожанщина мали своє обличчя, звернене до Московщини... Історичну індивідуальність Правобережжя (територію на захід від Дніпра) визначала та обставина, що навіть після анексії Росією 1793 року польська шляхта залишалась соціально панівним елементом у краю і в значній мірі зберегла цю позицію до 1917 року»⁴⁵. Подібні відмінності бачимо і між іншими історичними областями України, як наприклад, між Поділлям і Волинню, Донбасом і Південною Україною, не кажучи вже про Крим.

Маючи такі похідні, можна визначити територіальні межі окремих історичних областей — країв, а також їх територіальне охоплення в межах України. На території сучасної України склалось одинадцять територіальних регіонів — Волинь, Східна Галичина, Закарпаття, Донбас, Крим, Лівобережна Україна (Гетьманщина), Південна Україна, Поділля, Північна Буковина, Правобережна Україна, Слобідська Україна (Слобожанщина). Ці великі територіальні об'єднання, куди входять по декілька найбільших територіально-адміністративних одиниць — областей (їх підпорядкування див. у додатку 1), які за своїми розмірами перевищують території окремих держав, очевидно, не зможуть повністю задовольнити потреби здійснення історико-краєзнавчих досліджень. Це стосується, зокрема, комплексного розв'язання багатьох проблем історії України. Тому, на думку авторів, варто здійснити поділ території України (причому не адміністративний) таким чином, щоб він дав можливість комплексного наукового освоєння окремих територій, а в подальшому і республіки в цілому. Мова в даному випадку іде про історичне районування території України. Автори, безумовно, усвідомлюють всю складність поставленого перед ними завдання. Розуміють вони і те, що однією статтею це питання навряд чи вдасться вирішити. Проте вважають за доцільне накреслити основні контури цієї складної проблеми, щоб в подальшому в результаті колективних зусиль можна було підійти до її розв'язання.

Похідними історичного районування, на думку авторів, має бути ряд принципових положень, на які варто звернути увагу. По-перше, повинен існувати органічний зв'язок між крайовим і адміністративно-територіальним поділом України. В минулому деякі фахівці, які займалися загальними проблемами створення універсальних районів як в дорадянський, так і в радянський час, намагалися відійти від системи прив'язки господарських районів до адміністративно-територіальних кордонів, вважаючи їх в науковому плані не досить обгрунтованими. Проте, як показала практика, створення універсальних районів на подібній основі не полегшує, а, навпаки, ускладнює їх вивчення, а в подальшому і наукове освоєння. Тому в найбільш розповсюджених схемах (у тому числі й серед авторів, які згадувались у першій частині статті) має місце обов'язкова прив'язка господарських районів до відповідних ад-

міністративно-територіальних одиниць. По-друге, визначенням поняття «край», очевидно, не вдасться обмежитися на якомусь одному (більшому чи меншому) територіальному рівні. Він, як і існуючий нині адміністративно-територіальний поділ, на думку авторів, повинен бути триповерховим або трирівневим. По-третє, зручніше, коли термінологія історичного районування звична і доступна для дослідників.

Виходячи з таких похідних, автори пропонують шестиступінчасту схему історичного районування України (див. додаток 3). Найвищим територіальним об'єднанням цієї схеми є край найвищого рівня — назовемо його «територіально-національним краєм», до якого входять найвищі адміністративні одиниці — області (див. додаток 1). Наприклад, до національно-територіального краю Східна Галичина входять Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області. До краю Правобережна Україна — Київська, Черкаська, Кіровоградська області тощо. В свою чергу, області включають краї другого рівня — назовемо їх «обласним краєм». Ці територіальні об'єднання повинні сприяти розвитку історико-краєзнавчих досліджень в межах області. Так, Донецька область складається з трьох обласних країв: Північного, Центрального і Південного, Дніпропетровська — з двох подібних територіальних об'єднань: Лівобережного і Правобережного. Закарпаття — з Передгірського і Гірського. Досвід універсального районування як в дорадянський (погубернський, повітовий), так і в радянський час (на території кожної області України існували підрайони, які дробили область на ряд досить великих територіальних об'єднань) показав доцільність такого поділу. За основу взято фізико-географічний принцип, який передбачає сталість території обласного краю, враховує особливості історичного і соціального розвитку території. Причому, з одного боку, обласний край є складовою частиною адміністративної області, а з другого — до його складу входять райони — адміністративні одиниці другого рівня (див. додаток 2). Це зумовлює послідовність у вивченні певної території.

Специфіка історико-краєзнавчих досліджень показує, що в багатьох випадках виникає потреба в територіальному об'єднанні, яке б займало проміжне становище між адміністративним районом і населеним пунктом — назовемо його «районним краєм». Так, зокрема, звертаючись до дослідження земельних відносин в Україні другої половини XIX — початку XX ст., не можна не звернути увагу на такий момент, що після реформи 1861 р. волость стала основою «общинного самоврядування» в Росії, у тому числі й в Україні. Вивчення території в межах колишніх волостей дасть змогу в подальшому прийти до цікавих узагальнень і висновків. Тому на першому етапі варто відновити території колишніх волостей (а перед скасуванням їх в Україні було близько двох тисяч), причому не створюючи з них адміністративних одиниць, а роблячи це з метою їх поглибленого вивчення. Подальша робота дасть змогу уточнити територіальне охоплення районного краю і, таким чином, оптимізувати його розміри.

Отже, поняття «край» в історичному краєзнавстві включає в себе сукупність фізико-географічних, економічних, політичних, етнографічних ознак певної території, яка підлягає вивченню.

Поняття «край найвищого рівня» в більшості випадків не задовольняє потреб історико-краєзнавчих досліджень в Україні, тому пропонується трирівневе його тлумачення.

Запропонована схема історичного районування може стати основою для глибокого наукового освоєння України.

ДОДАТОК 1

Підпорядкування найвищих адміністративно-територіальних одиниць — областей територіально-національним краям

Волинь

Волинська, Рівненська, Житомирська

Східна Галичина

Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська

Донбас

Донецька, Луганська

Закарпаття

Закарпатська

Крим

Автономна Республіка Крим

Лівобережна Україна (Гетьманщина)

Чернігівська, Полтавська, лівобережна частина Київської та Черкаської областей

Північна Буковина

Чернівецька

Поділля

Хмельницька, Вінницька

Південна Україна

Дніпропетровська, Одеська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька

Правобережна Україна

Київська, Черкаська, Кіровоградська

Слобідська Україна (Слобожанщина)

Харківська, Сумська, північна частина Луганської, північна частина Донецької областей

ДОДАТОК 2

Підпорядкування адміністративно-територіальних одиниць другого рівня — районів обласним краям

Вінницька область

Край:	Північно-Східний	Південно-Західний
Райони:	Козятинський	Літинський
	Хмельницький	Жмеринський
	Калинівський	Барський
	Погребіщенський	Тиврівський
	Липовецький	Шаргородський
	Оратівський	Мурованокуриловецький
	Вінницький	Тульчинський
	Іллінецький	Томашпільський
	Немирівський	Тростянецький
	Гайсинський	Бершадський
	Теплицький	Чечельницький
		Піщанський
		Крижопільський
		Ямпільський
		Могилів-Подільський

Волинська область

Край:	Західний	Східний
Райони:	Ратнівський	Ківерцівський
	Старовижівський	Рожищенський
	Любомльський	Маневицький
	Турійський	Ковельський
	Володимир-Волинський	Камінь-Каширський
	Іваничівський	Любешівський
	Луцький	
	Локачинський	
	Горохівський	

Дніпропетровська область

Край:	Лівобережний	Правобережний
Райони:	Царичанський	Верхньодніпровський
	Магдалинівський	Дніпродзержинська м. р.
	Новомосковський	П'ятихатський
	Павлоградський	Дніпропетровський
	Петропавлівський	Криничанський
	Синельниківський	Софіївський
	Васильківський	Криворізький
	Покровський	Широківський
		Апостолівський
		Нікопольський
		Томаківський
		Солонянський

Донецька область

Край:	Північний	Центральний	Південний
Райони:	Добропільський	Ясинуватський	Волноваський
	Костянтинівський	Старобешівський	Володарський
	Артемівський	Красноармійський	Першотравневий
	Олександрівський	Дзержинська м. р.	Новоазовський
	Слов'янський	Великоновосілківський	Тельманівський
	Краснолиманський	Мар'їнський	Маріупольська м. р.
	Краматорська міська рада	Амвросіївський	
		Горлівська м. р.	
		Єнакіївська м. р.	
		Макіївська м. р.	
		Донецька м. р.	
		Костянтинівська м. р.	

Житомирська область

Край:	Північний	Центральний	Південний
Райони:	Олевський	Коростенський	Чуднівський
	Овруцький	Володарсько-Волинський	Бердичівський
	Народицький	Малинський	Андрушівський
	Лугинський	Радомишльський	Коростишівський
	Ємільчинський	Червоноармійський	Попільнянський
	Новоград-Волинський	Черняхівський	Ружинський
		Житомирський	
		Баранівський	
		Дзержинський	
		Любарський	

Закарпатська область

Край:	Передгірський	Гірський
Райони:	Великоберезнянський	Міжгірський
	Перечинський	Хустський
	Воловецький	Тячівський
	Свалявський	Рахівський
	Іршавський	
	Мукачівський	
	Берегівський	
	Виноградівський	
	Ужгородська м. р.	

Запорізька область

Край:	Північний	Південний
Райони:	Вільнянський	Веселівський
	Новомиколаївський	Якимівський
	Оріхівський	Приазовський
	Гуляйпільський	Приморський
	Куйбишевський	Бердянський
	Пологівський	
	Василівський	
	Михайлівський	
	Токмацький	
	Чернігівський	
	Запорізький	
	Кам'янсько-Дніпровський	

Івано-Франківська область

Край:	Передгірський	Гуцульщина
Райони:	Рогатинський	Косівський
	Галицький	Верховинський
	Тисменицький	Надвірнянський
	Тлумацький	Богородчанський
	Городенківський	Рогатинський
	Коломийський	Рожнятівський
	Снятинський	Долинський
	Івано-Франківська м. р.	Калуський
		Яремчанська м. р.

Київська область

Край:	Північний	Центральний	Східний	Південний
Райони:	Поліський	Києво-Святошинський	Броварський	Володарський
	Чорнобильський	Васильківський	Баришівський	Таращанський
	Іванківський	Фастівський	Бориспільський	Богуславський
	Бородянський	Обухівський	Яготинський	Ставищенський
	Макарівський	Кагарлицький	Переяславський	Хмельницький
	Вишгородський	Білоцерківський	Хмельницький	Тетіївський
		Миронівський		
		Бородянський		
		Сквирський		

Кіровоградська область

Край:	Північно-Східний	Західний	Південний
Райони:	Олександрівський	Новомиргородський	Компаніївський
	Світловодський	Маловисківський	Бобринецький
	Знам'янський	Новоукраїнський	Устинівський
	Онуфріївський	Добровеличківський	Долинський
	Олександрійський	Вільшанський	Новгородський
	Петрівський	Голованівський	Новоукраїнський
	Кіровоградська м. р.	Новоархангельський	
		Гайворонський	
		Ульянівський	

Львівська область

Край:	Південний	Центральний	Східний
Райони:	Старосамбірський	Мостиський	Сокальський
	Турківський	Яворівський	Радехівський
	Сколівський	Городоцький	Буський
	Жидачівський	Миколаївський	Бродівський
	Бориславська м. р.	Перемишлянський	
	Дрогобицький	Личаківський	
	Дрогобицька м. р.	Золочівський	
	Трускавецька м. р.	Пустомитівський	
	Стрийська м. р.	Нестерівський	
	Самбірська м. р.	Кам'яно-Бузький	
		Львівська м. р.	

Луганська область

Край:	Північний	Південний
Райони:	Троїцький	Свердловський
	Білокуракинський	Лутугинський
	Новопсковський	Краснодонський
	Марківський	Антрацитівський
	Міловський	Попаснянський
	Сватівський	Слов'яносербський
	Кремінський	Лисичанська м. р.
	Старобільський	Первомайська м. р.
	Новоайдарський	Кіровська м. р.
	Станично-Луганський	Стахановська м. р.
	Біловодський	Луганська м. р.
	Рубіжанська м. р.	Брянківська м. р.
	Северодонецька м. р.	Краснолуцька м. р.
		Ровеньківська м. р.

Миколаївська область

Край:	Західний	Центральний	Східний
Райони:	Кривоозерський	Первомайський	Казанківський
	Врадіївський	Арбузинський	Новобузький
	Доманівський	Братський	Баштанський
	Веселинівський	Єланецький	Березнегуватський
	Березанський	Вознесенський	Снігурівський
	Очаківський	Новоодеський	Миколаївський

Одеська область

Край:	Північний	Центральний	Південний
Райони:	Красноокнянський	Фрунзівський	Тарутинський
	Ананівський	Ширяївський	Білгород-Дністровський
	Любашівський	Миколаївський	Саратський
	Котовський	Березівський	Арцизький
	Савранський	Великомихайлівський	Татарбунарський
	Балтський	Іванківський	Ренійський
	Кодимський	Роздільнянський	Ізмаїльський
			Болградський
			Біляївський
			Овідіопольський
			Одеська м. р.

Полтавська область

Край:	Західний	Східний
Райони:	Пирятинський	Зіньківський
	Лохвицький	Котелевський
	Чорнухинський	Шишацький
	Гребінківський	Диканський
	Лубенський	Решетилівський
	Оржицький	Козельщинський
	Гадяцький	Чутівський
	Миргородський	Полтавський
	Хорольський	Карлівський
	Великобагачанський	Машівський
	Глобинський	Новосанжарський
	Кременчуцький	Кобеляцький

Рівненська область

Край:	Північно-Західний	Північно-Східний	Південний
Райони:	Зарічненський	Сарненський	Рівненський
	Дубровицький	Рокитнівський	Гощанський
	Володимирецький	Березнівський	Млинівський
		Костопільський	Здолбунівський
		Корецький	Острозький
			Дубнівський
			Червоноармійський

Сумська область

Край:	Північний	Південно-Західний	Південно-Східний
Райони:	Середино-Будський	Конотопський	Лебединський
	Ямпільський	Буринський	Краснопільський
	Шосткинський	Білопільський	Тростянецький
	Глухівський	Сумський	Великописарівський
	Кролевецький	Липоводолинський	Охтирський
	Путивльський	Роменський	
		Недригайлівський	

Тернопільська область

Край:	Північний	Центральний	Південний
Райони:	Шумський	Тернопільський	Монастирський
	Кременецький	Бережанський	Бучацький
	Лановецький	Підволочиський	Чортківський
	Збарзький	Розівський	Борщівський
	Зборівський	Гусятинський	Заліщицький
		Теребовлянський	

Харківська область

Край:	Західний	Східний
Райони:	Золочівський	Вовчанський
	Дергачівський	Великобурлуцький
	Харківський	Дворічанський
	Богодухівський	Чугуївський
	Краснокутський	Куп'янський
	Валківський	Шевченківський
	Нововодолазький	Борівський
	Готвальдовський	Ізюмський
	Первомайський	Балаклійський
	Красноградський	
	Барвінковський	
	Лозівський	
	Близнюківський	
	Сахновидицький	
	Зачепилівський	
	Кешівський	

Херсонська область

Край:	Північний	Південно-Захід-	Південний
Райони:	Високопільський	ний	Верхньорогачиць-
	Нововоронцовський	Каховський	кий
	Великоолександрів-	Чаплинський	Великопетитський
	ський	Цюрупинський	Горностаївський
	Бериславський	Голопристансь-	Нижньосірогоський
	Білозерський	кий	Іванівський
	Херсонська м. р.	Скадовський	Новотроїцький
		Каланчацький	Генічеський
		Новокаховсь-	
		ка м. р.	

Хмельницька область

Край:	Прибузький	Придністровсь-	Поліський
Райони:	Хмельницький	кий	Ізяславський
	Летичівський	Віньковецький	Шепетівський
	Городоцький	Чемеровецький	Славутський
	Ярмолинецький	Дунаєвецький	Білогірський
	Деражнянський	Новоушицький	
	Краснівський	Кам'янець-	
	Теофіпольський	Подільський	
	Старосинявський		
	Волочиський		
	Полонський		
	Старокостянтинівський		

Черкаська область

Край:	Лівобережний	Центральний	Західний
Райони:	Драбівський	Черкаський	Лисянський
	Золотоніський	Канівський	Звенигородський
	Чорнобаївсь-	Корсунь-Шевченків-	Катеринопільський
	кий	ський	Жашківський
	Чигиринський	Маньківський	
	Смілянський	Тальнівський	
	Кам'янський	Уманський	
	Городищенський	Христинівський	
	Шполянський	Монастирищенський	

Чернівецька область

Край:	Північний	Південний
Райони:	Сокирянський	Вижницький
	Кельменецький	Глибоцький
	Хотинський	Сторожинецький
	Новоселицький	Путильський
	Заставнівський	
	Кіцманський	

Чернігівська область

Край:	Північний	Південний
Райони:	Семенівський	Коропський
	Новгород-Сіверський	Борзнянський
	Городнянський	Куликівський
	Щорський	Бахмацький
	Корюківський	Ніжинський
	Ріпкинський	Козелецький
	Чернігівський	Носівський
	Сосницький	Ічнянський
	Менський	Талалаївський
		Бобровицький
		Прилуцький
		Срібнянський
		Варвинський

Автономна Республіка Крим

Край:	Степовий	Гірський	Південнобережний
Райони:	Джанкойський	Бахчисарайський	Севастопольська
	Красноперекопський	Сімферополь-	м. р.
	Роздольненський	ський	Ялтинська м. р.
	Первомайський	Білогірський	Алуштинська м. р.
	Нижньогірський		Феодосійська м. р.
	Красногвардійський		
	Чорноморський		
	Сакський		
	Советський		
	Кіровський		
	Ленінський		
	Євпаторійська м. р.		
	Керченська м. р.		

ДОДАТОК 3

Схема історичного районування України

Україна

Територіально-національний край

Область

Обласний край

Район

Районний край

Населений пункт

* Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1995.— № 1.

⁴³ Українська Радянська Енциклопедія.— Київ, УРЕ, 1984.— Т. 11.— Кн. 2.— С. 202.

⁴⁴ Там же.— С. 23.

⁴⁵ Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою.— Мюнхен // Сучасність, 1973.— С. 34.